

Renata Vytejková

Dějiny ošetřovatelství

první polovina 20. století v českých zemích

Renata Vytejková

Dějiny ošetřovatelství

první polovina 20. století v českých zemích

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Automatizovaná analýza textů nebo dat ve smyslu čl. 4 směrnice 2019/790/EU a použití této knihy k trénování AI jsou bez souhlasu nositele práv zakázány.

Mgr. Renata Vytejšková, Ph.D.

Ústav ošetrovatelství, 3. lékařská fakulta Univerzity Karlovy, Praha

DĚJINY OŠETŘOVATELSTVÍ **první polovina 20. století v českých zemích**

Recenze: prof. Mgr. Karel Černý, Ph.D. – Ústav dějin lékařství a cizích jazyků,
1. lékařská fakulta Univerzity Karlovy, Praha

Vydání odborné knihy schválila Vědecká redakce nakladatelství Grada Publishing, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2026

Cover Design © Grada Publishing, a.s., 2026

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, Praha 7

jako svou 10 615. publikaci

Odpovědná redaktorka Karla Hejduková

Sazba a zlom Josef Lutka

Obrázky dodala autorka

Počet stran 240 + 10 stran barevné přílohy

1. vydání, Praha 2026

Vytiskla TISKÁRNA V ŘÁJI, s.r.o., Pardubice

Publikace vznikla za finanční podpory GA UK č. 898214 v rámci grantu 1. LF UK – Vývoj ošetrovatelství a ošetrovatelského školství v první polovině 20. století v českých zemích.

Názvy produktů, firem apod. použité v knize mohou být ochrannými známkami nebo registrovanými ochrannými známkami příslušných vlastníků, což není zvláštním způsobem vyznačeno.

Postupy a příklady v této knize, rovněž tak informace o lécích, jejich formách, dávkování a aplikaci jsou sestaveny s nejlepším vědomím autorů. Z jejich praktického uplatnění však pro autory ani pro nakladatelství nevyplývají žádné právní důsledky.

ISBN 978-80-271-8481-1 (ePub)

ISBN 978-80-271-8480-4 (pdf)

ISBN 978-80-271-0651-6 (print)

Obsah

Seznam zkratk	7
Úvod	8
1 Vymezení ošetrovatelství jako oboru a názvosloví reprezentantů ošetrovatelské profese	13
1.1 Ošetrovatelství jako obor	13
1.2 Názvosloví reprezentantů ošetrovatelské profese	14
2 Vzdělávání a výchova ošetrovatelského personálu	17
2.1 První snahy o vzdělávání ošetrovatelek	17
2.2 První ošetrovatelské školy	26
2.2.1 Česká ošetrovatelská škola v Praze	31
2.2.2 Německá ošetrovatelská škola v Praze	66
2.3 Rozvoj sítě ošetrovatelských škol	69
2.4 Kurzy a doškolování ošetrovatelského personálu	89
3 Sociální postavení ošetrovatelek	99
4 Činnost diplomovaných sester	111
4.1 Činnost sester v léčebných ústavech	111
4.2 Uplatnění sester ve zdravotně sociální oblasti	130
5 Ošetrovatelský personál v době válečné	146
5.1 Ošetrovatelský personál v době 1. světové války	146
5.2 Ošetrovatelky ve 2. světové válce	149
6 Spolková činnost ošetrovatelek	168
6.1 Spolek pro povznesení stavu ošetrovatelek nemocných v Praze	168
6.2 Spolek absolventek státní školy ošetrovatelské v Praze	169
6.3 Spolek diplomovaných sester v ČSR	172
6.4 Společnost československých nemocnic	191
6.5 Ošetrovatelský stejnokroj	191
7 Zahraniční spolupráce ošetrovatelek	200
7.1 Osobní zahraniční zkušenosti diplomovaných ošetrovatelek	201
7.2 Mezinárodní kongresy a účast československých diplomovaných ošetrovatelek	204
7.3 Mezinárodní nadace Florence Nightingalové v Londýně	207
7.4 Mezinárodní ošetrovatelská rada – ICN	209

Závěr	212
Příloha 1 Ošetřovatelské školy v ČSR v říjnu 1947	213
Seznam použitých pramenů a literatury	215
Rejstřík	229
Souhrn	237
Summary	239

Seznam zkratek

AHMP	Archiv hlavního města Prahy
c.k.	císařský a královský
CPO	civilní protiletecká ochrana
ČAS	Česká asociace sester
č.j.	číslo jednací
ČK	Červený kříž
ČOS	Česká obec sokolská
ČSČK	Československý červený kříž
ČSR	Československá republika
ČTK	Česká tisková kancelář
ICN	angl. The International Council of Nursing, Mezinárodní rada sester
inv.	inventární
Kč	korun českých
Kčs	korun československých
KSČ	Komunistická strana Československa
MOR	Mezinárodní ošetrovatelská rada
Mrs.	z angl. mistress, paní
NAD	Národní archivní dědictví
ÖGV	něm. Österreichische Gesellschaft für vaskuläre Pflege, Rakouská společnost pro cévní ošetrovatelství
OMD	Ochrana matek a dětí
OZSR	Ošetrovatelská a zdravotní služba v rodinách
ROH	Revoluční odborové hnutí
SASSO	Spolek absolventek státní školy ošetrovatelské
SAŠO	Spolek absolventek školy ošetrovatelské
Sb.z. a n.	sbírka zákonů a norem
SDS	Spolek diplomovaných sester
srov.	srovnej
sv.	svatý
SZÚ	Státní zdravotní ústav
TBC	tuberkulóza
ÚDSSZS	Ústředí dobrovolných sociálních a sociálně zdravotních spolků
UNRRA	angl. United Nations Relief and Rehabilitation Administration, Správa Spojených národů pro pomoc a obnovu
ÚNV	Ústřední národní výbor
ÚRO	Ústřední rada odborů
USA	z angl. The United States of America, Spojené státy americké
Vol.	z angl. volume, svazek
VŠSP	Vyšší škola sociální péče
YWCA	z angl. Young Women's Christian Association, Křesťanské sdružení mladých žen
zl.	zlatých

Úvod

Ošetřovatelství je vědní disciplína, která má praktický ráz a je svým charakterem činností nezbytná v péči o zdraví populace v historii i současnosti. Reprezentanti ošetřovatelské profese tvoří nejpočetnější skupinu pracovníků ve zdravotnické a zdravotně sociální sféře. Vývoj ošetřovatelství se opírá a jde ruku v ruce s vývojem lékařství, což dokazuje rozmach ošetřovatelství v první polovině 20. století ve světě i u nás. Ošetřovatelská služba vyjadřuje humánní postoj jednoho člověka k druhému v dobách jeho největší potřeby, v momentě nemoci, umírání, zrození i sociální nouze. První polovina 20. století je v oblasti ošetřovatelství v našem regionu zcela unikátním obdobím v kontextu odborné přípravy a zvýšení požadavků na morální, společenskou a sociální úroveň reprezentantů ošetřovatelské profese, tehdejších diplomovaných ošetřovatelek. Jedná se o typický příklad profesionalizace oboru s typickými projevy jako je vzdělávání, kompetence, ukotvení profese ve společnosti, spolková organizovaná činnost, užívání stejnokroje aj.

Osobní motivace k volbě tématu

V úvodu bych se chtěla zamyslet nad svým vztahem k tématu historie ošetřovatelství, který nepochybně celý záměr tvůrčí práce ovlivnil. Původní profesí jsem všeobecná sestra a vysokoškolský pedagog vyučující zejména ošetřovatelské disciplíny. Moji cestu k historii ošetřovatelství ovlivnily životní náhody, ve kterých zdroje a historické artefakty hrály zásadní roli. Shodou okolností se mi do rukou dostaly zápisky a poznámky z pozůstalosti žákyně, prokazatelně nějaké ošetřovatelské školy, umístěné v oblasti pražských Vinohrad v druhé polovině třicátých let 20. století. Později se ukázalo, že se jednalo o žákyni Masarykovy státní školy zdravotní a sociální péče. Následně to bylo náhodné získání fotografií ze života a pohřbu diplomované sestry Ludmily Fajcové (1922–1945)¹, což byla jediná informace, kterou jsem v úvodu měla, než jsem zjistila, jaký význam nese její příběh z konce 2. světové války. Poté se jednalo o skutečnost, že v nedalekém okolí mé rodné vesnice stála jakási chata, která se ukázala být prvním rekreačním objektem určeným k odpočinku diplomovaných sester v meziválečném období. Tyto momenty ovlivnily můj zájem získat a ověřit informace a celkově podnítily zaujetí pro dějiny ošetřovatelství.

Cíl a zaměření publikace

Hlavním cílem publikace je analyzovat zásadní změny, které obor ošetřovatelství formovaly, a jejich dopad na morální, odbornou, sociální i společenskou úroveň ošetřovatelského personálu a s tím související kvalitu ošetřovatelské péče zejména v první polovině 20. století v českých zemích. Práce je zaměřena na vývoj ošetřovatelství v kontextu výchovy a vzdělávání civilních ošetřovatelek a jejich činnosti na našem území. Činnost řeholních sester je popsána pouze okrajově. Vzhledem k časovému

¹ AHMP, Česká státní škola ošetřovatelská Praha II., karta č. 33, spis Ludmila Fajcová; Archiv Památníku Tereziín, Ludmila Fajcová, inventární č. 338.

i zeměpisnému rozsahu a možnostem publikace, není cílem textu podat vyčerpávajícím způsobem veškeré dění v oboru a ve všech oblastech a souvislostech této doby např. v kontextu vývoje lékařství, potřeb společnosti atp.

Velký význam ve studovaném období mělo ošetrovatelské školství. Podstatným impulzem pro zakládání ošetrovatelských škol bylo zakládání nových nemocnic a růst počtu lůžek ve stávajících nemocnicích a v neposlední řadě řešení ženské otázky v oblasti profesního uplatnění. V roce 1916 byla založena Česká ošetrovatelská škola v Praze, která položila základ systematickému vzdělávání ošetrovatelek. Cílem knihy je popsat vývoj ošetrovatelství v oblasti vzdělávání diplomovaných ošetrovatelek s popisem studijních osnov, uplatnění diplomovaných ošetrovatelek ve zdravotní a sociální sféře, společenského postavení reprezentantů této profese, kompetencí, hierarchie ošetrovatelských pracovníků v nemocnicích. Dále se práce soustřeďuje na bádání v oblasti pracovní náplně ošetrovatelek v nemocnicích, jejich sociální podmínky, uplatnění prvních diplomovaných sester ve zdravotně sociálním systému a na jejich vliv ve vnímání profese na našem území. Vznik nového oboru ošetrovatelství ovlivnila celá řada významných osobností jak medicíny, tak veřejného života. Zásadní význam pro vzdělávání ošetrovatelek měli lékaři, v Praze to byli reprezentanti Karlovy univerzity. Později v jiných městech lékaři, primáři tamních nemocnic i lékaři ambulantní. Zájmem publikace je popsat i roli těchto význačných osobností ve vývoji ošetrovatelské profese. Rozvoj ošetrovatelství v první polovině 20. století ovlivnily dvě světové války, které přinesly zvýšenou potřebu zdravotnické péče, pokrok medicíny a potažmo ošetrovatelství. Snahou je přiblížit činnost sester v období světových válek a těsném poválečném období, kterou doplňují osobní příběhy ošetrovatelek.

V souvislosti se zpracováváním této problematiky si lze položit tyto otázky:

1. Jaký byl výchozí stav sociálního postavení ošetrovatelek a ošetrovatelského školení před vznikem prvních ošetrovatelských škol založených na základě legislativního rámce?
2. Jaký vliv měla činnost První české ošetrovatelské školy v Praze v podání jejich absolventek, prvních diplomovaných sester na vývoj ošetrovatelství v první polovině 20. století?
3. Jaké zásadní změny prodělalo ošetrovatelské školství na našem území a jak vznikala síť ošetrovatelských škol, které měly saturovat potřebu diplomovaného personálu ve všech regionech?
4. Jak se ve sledovaném období změnila ošetrovatelská služba v úseku ústavní péče a sociálně zdravotní oblasti?
5. Jak vývoj ošetrovatelství v českých zemích ovlivnila mezinárodní spolupráce?

Práce se zdroji

Tato kniha by nevznikla bez nutného studia pramenů. Za dobu zhruba 10 let jsem prostudovala kolem 45 tisíc stran zdrojů, které nelze vzhledem k rozsahu publikace uplatnit v celé šíři. Při prvotním studiu zdrojů se potvrdila domněnka absence souborné publikace poukazující na vývoj ošetrovatelství, která by byla dostupná na trhu

a zároveň by vycházela z primárních historických pramenů, na které by odkazovala a pokrývala potřebu ucelené publikace pro studium budoucích sester v oblasti dějin daného oboru. Za cenné lze označit práce zejména dvou publikujících sester, jejichž práce z původních zdrojů vycházejí. Byla to paní Vlastimila Kafková², jejíž publikace z Historie ošetrovatelství je dílem snažící se o přehled vývoje ošetrovatelství v delším časovém úseku a vycházející z validních primárních zdrojů. Nevýhodou této knihy je, že již delší čas není volně na trhu dostupná. Další autorkou je Marta Staňková (1938–2003)³, bývalá přednostka Ústavu teorie a praxe ošetrovatelství I. LF UK, která svojí tvorbou oblast dějin ošetrovatelství výrazně obohatila. Některé publikace obsahují kupříkladu pouze část věnovanou historii oboru⁴ nebo zabírají oblast např. zaměřující se na historické osobnosti, které ošetrovatelství ovlivnily.⁵ Stejně jako v předchozím případě nejsou některá díla této autorky na trhu volně dostupná. Jistě cenná je autorčina práce v podobě četných dílčích článků či statí ve sbornících.

Absentující soubornou publikaci v posledních desetiletích suplují články s tematikou dějin ošetrovatelství. Jejich občasný výskyt lze sledovat na stránkách periodik, které se věnují současné ošetrovatelské či zdravotnické problematice s tím, že ne vždy je vůbec uveden odkaz na jakýkoliv zdroj, ze kterého autor vycházel, případně se opírá o již publikované zdroje např. výše zmíněné autorky. Zajímavé texty lze objevit v regionálních tiscích, kdy autorem povětšinou bývá zaujatý rodák a odkazující na primární zdroje místní.⁶ Tyto texty bývají cennými materiály dávající povědomí o regionálních poměrech v ošetrovatelství. Za poslední období jsou jistě obohacující práce autorů Zaoral-Zaoralová, které se věnují hlavně ošetrovatelskému školství.⁷

Stěžejními zdroji k této knize byly především archivní prameny. Často prozatím nezpracované a nepublikované. Jednalo se především o fondy ošetrovatelských škol, nemocnic, dokumenty osobní povahy tzv. ego dokumenty, fondy institucí (např. Kancelář prezidenta republiky, Památník Terezín) aj.

V souvislosti s pohledem do všech oblastí ošetrovatelského života studované doby patřily mezi bohaté zdroje informací dobová periodika a texty publikované zejména v periodiku Spolku diplomovaných sester s názvem Diplomovaná sestra. Dále sborníky a časopisecké zprávy či články dobové i současné.

² Vlastimila KAFKOVÁ, *Z historie ošetrovatelství*, Brno, 1992; biografické údaje nezjištěny.

³ Karel ČERNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ (ed.) a kol. *Biografický slovník 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy 1945–2008*, Praha 2020, s. 95.

⁴ Marta STAŇKOVÁ, *Základy teorie ošetrovatelství*. Karolinum, Praha 1996.

⁵ Marta STAŇKOVÁ, *České ošetrovatelství 7 – Galerie historických osobností*. Brno 2001.

⁶ Josef PTÁČEK, *Kongregace Šedých sester 3. řádu sv. Františka, její škola a působení v Hradci Králové: K 50. výročí středního a vyššího zdrav. školství v Hradci Králové*. Scan: časopis Fakultní nemocnice a University Karlovy Lékařské fakulty v Hradci Králové, ročník 9, 1999, č. 4, s. 14–15.

⁷ Růžena ZAORALOVÁ, *Ošetrovatelské školství mezi tradicí a modernitou: snahy o prosazení anglosaského modelu v meziválečném Československu*. SDVT, ročník 49, 2016, č. 2, s. 87–109; Růžena ZAORALOVÁ – Roman ZAORAL, *Masarykova státní škola zdravotní a sociální péče v meziválečném období*, Acta Universitatis Carolinae – Historie Universitatis Carolinae Pragensis, r. 58, 2018, č. 1, s. 191–207.

Mezi další prameny patří dobové knihy určené ošetřovatelkám, a to ze sbírky učebnic První české ošetřovatelské školy v Praze, které dávají povědomí o učebních osnově a participaci významných lékařů z akademické obce Univerzity Karlovy. Tyto učební texty sloužily po dlouhé roky v ostatních ošetřovatelských školách jako jednotný požadavek na přípravu ošetřovatelek.

Vzhledem k zaměření práce na vývoj ošetřovatelství u nás jsem zahraniční zdroj je využila v menší míře. K problematice vývoje ošetřovatelství ve střeoevropském regionu jsem čerpala z publikací rakouských kolegů.⁸ Americké vedení pražské české ošetřovatelské školy a bohatá mezinárodní spolupráce českých diplomovaných ošetřovatelek ovlivnily výskyt textů o ošetřovatelství v Československu i v zahraničních periodikách, především v *The American Journal of Nursing*. Metodu oral history jsem využila pouze okrajově, a to z několika důvodů. Abych využila autentických výpovědí přímých pamětníků, musel by jejich věk být okolo 90 let. Pokud jsem měla možnost bývalé sestry tohoto věku oslovit, nalézala jsem je náhodně mezi pacienty, či se zprostředkovaně jednalo o známé známých. Jejich výpovědi spíše dokreslovaly a potvrzovaly již zjištěné skutečnosti. Respondenti povětšinou nechtěli být v žádné práci jmenováni. Někdy vzhledem ke stavu kognitivních funkcí v kontextu vysokého věku se nedala s jistotou ověřit validita výpovědí. V neposlední řadě se jednalo o otázku etickou, např. když jsem věděla o pamětnici, která byla přítomna likvidaci epidemie skvrnitého tyfu v koncentračním táboře Terezín. Věděla jsem, že v minulosti již o tomto tématu s neochotou vypovídala a reakce ošetřujícího personálu s ohledem na možnou návštěvu nebyla jistá. Rozhodla jsem se ze svého záměru ustoupit, neotevírat u dámy na sklonku života „staré rány“ a její minulé výpovědi jsem dostudovala z dostupných zdrojů.

Mojí snahou bylo doplnit základní životní údaje u zmiňovaných osobností. U lékařů a veřejně známých jedinců se to často díky vydaným biografickým slovníkům či elektronickým zdrojům podařilo. U sester byly prameny v tomto ohledu chudší. Zde mi posloužila zejména publikace Staňkové s názvem *Galerie historických osobností a osobní spisy ve fondu pražské ošetřovatelské školy*.

Vedlejším produktem badatelské práce bylo vytvoření osobní sbírky dobových fotografií, pamětí, textů, předmětů a knih s ošetřovatelskou tematikou. Podařilo se získat téměř kompletní kolekci učebnic První české ošetřovatelské školy z třicátých až padesátých let 20. století, jejichž autory jsou převážně věhlasní lékaři Univerzity Karlovy a diplomované sestry. V neposlední řadě tuto sbírku doplňují dobové pohlednice a fotografie nemocnic.

Z hlediska geografického je práce pojata vcelku zešířena. Zahrnuje do roku 1918 Čechy a Moravu a od roku 1918 pak celé území Československa, později Protektorát Čechy a Morava a okrajově Třetí Československou republiku. Co se týče časového rozsahu, jedná se zhruba o úsek padesáti let s tím specifickým, že první polovina 20. století byla v souvislosti s politickým, vědním i společenským děním velice roz-

⁸ Vlastimil KOZON – Norbert FORTNER, *Wundmanagement, Pflegephaleristik, ÖGVP*, Wien 2006; Ilse Marie WALTER – Elisabeth SEIDEL – Vlastimil KOZON, *Wider die Geschichtslosigkeit der Pflege, ÖGVP*, Wien 2004; Vlastimil KOZON – Elisabeth SEIDEL – Ilse Marie WALTER, *Geschichte der Pflege – Der Blick über die Grenze*, Wien: ÖGVP Verlag, 2011.

manitá. Mezi důležité zdroje, které bylo potřeba prostudovat pro pochopení kontextu vývoje zdravotnictví, a na to navazující dějiny ošetřovatelství patřily především práce Ludmily Hlaváčkové, Petra Svobodného, Hany Mášové a Karla Černého.⁹

⁹ Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004; Hana MÁŠOVÁ, *Nemocniční otázka v meziválečném Československu*, Praha, 2005; Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ – Jan BRÍZA, *Dějiny Všeobecné fakultní nemocnice v Praze 1790 až 2010*. Praha 2011; Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, *Pražské špitály a nemocnice*. Praha 1999; Karel ČERNÝ – Petr SVOBODNÝ a kol. *Velké dějiny zemí Koruny české – Lékařství*. Praha 2023.

1 Vymezení ošetrovatelství jako oboru a názvosloví reprezentantů ošetrovatelské profese

1.1 Ošetrovatelství jako obor

Pro vymezení a pochopení zpracování tohoto tématu je potřeba si v začátku ujasnit základní pojmy týkající se ošetrovatelství jako oboru. Pokud bychom chtěli vymezit termín ošetrovatelství, můžeme se opřít o mezinárodně přijaté definice, ale též o tuzemský pohled reflektující náš vývoj oboru a tradici. Světová zdravotnická organizace definovala ošetrovatelství jako systém typicky ošetrovatelských činností, které se týkají zdraví jedince, rodiny a skupiny, které jim napomáhají, aby byli schopni pečovat o své zdraví a pohodu. Tyto intervence přitom berou v potaz základní lidské fyziologické, psychologické a sociální potřeby.

Úlohou sestry je pomáhat jednotlivci i skupinám, aby tyto potřeby byli schopni uspokojovat sami, a to jak v prostředí nemocničním, tak terénní péče. Pokud ovšem na jakékoli úrovni dojde k selhání schopnosti uspokojovat samostatně své potřeby, je péče zajištěna reprezentanty profesionální ošetrovatelské péče.¹⁰ Oproti tomu prof. MUDr. Vladimír Pacovský, DrSc. (1928–2011)¹¹, přednosta III. interní kliniky Fakulty všeobecného lékařství Univerzity Karlovy v Praze¹² a usilovný podporovatel moderního ošetrovatelství a vzdělávání sester v druhé polovině 20. století vymezil ošetrovatelství jako obor takto:

„Ošetrovatelství je integrovaná vědní disciplína, jejímž hlavním posláním je vhodnými metodami systematicky a všestranně uspokojovat individuální potřeby člověka vzniklé nemoci a pomáhat těm, kteří sami o sebe nemohou, neumějí nebo nechtějí pečovat. Ošetrovatelská péče pak znamená realizaci ošetrovatelství (jako vědní disciplíny) v praxi. S určitou licenci lze považovat termín ošetrovatelská péče za totožný s pojmem ošetrovatelství. Ošetrovatelství se podílí na procesu vyšetřování (diagnostiky), léčení a rehabilitace pacienta. V tomto smyslu je důležitou složkou klinické medicíny, součástí plynulé a soustavné léčebně preventivní péče. Získává zájem nemocného a jeho rodiny na procesu uzdravování a pak při udržování a upevňování zdraví. V krajních případech zabezpečuje člověku právo na pokojné umírání a klidnou smrt.

Ošetrovatelství používá vědecky zdůvodněných a prakticky ověřených metod práce a pracovních postupů. Vytvořilo pravidla a zvyklosti v ošetrování nemocných a zacházení s nimi. Má také svou technologii, techniku v provádění ošetrovatelských výkonů a úkonů. Ošetrovatelská technika je pouze jednou součástí ošetrovatelství a nesmí s ním být ztotožňována. Ošetrování nemocných a následná péče je náročná a odpovědná činnost. Jako své zaměstnání ji vykonávají pracovníci, jejichž odbornou

¹⁰ Marta STAŇKOVÁ, *Základy teorie ošetrovatelství*. Praha 1996, s. 14.

¹¹ Karel ČERNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ (ed.) a kol. *Biografický slovník 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy 1945–2008*. Praha 2020, s. 49.

¹² Dnes 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy.

přípravu, další vzdělávání a zdokonalování v průběhu praxe stanovuje a kontroluje stát. Ošetřovatelství tvoří podstatnou část komplexní ošetřovatelské péče. Péče o nemocné je nesporně pojmem širším než ošetřovatelská péče.“¹³

Přestože ošetřovatelství nese změny vývoje společnosti, medicíny a dalších příbuzných odvětví, princip a základní rysy ošetřovatelství se příliš nezměnily, což reflektuje i vývoj ve sledovaném období, tj. v první polovině 20. století.

Typickým reprezentantem ošetřovatelské profese je sestra, ošetřovatelka. Zcela odlišný byl vývoj porodní asistence reprezentovaný porodními babičkami¹⁴, který se rozvíjel po své linii. Stejně tak tato práce nezahrnuje vývoj oboru jako je zdravotnický záchranář, kdy byl vývoj inspirován např. samaritánstvím.¹⁵ Naopak v průběhu vývoje ošetřovatelství lze nalézt společný vývojový ošetřovatelský základ pro kategorie zdravotnických pracovníků, kteří jsou v současné době již samostatnými obory. Jedná se např. o fyzioterapeuty, dříve rehabilitační sestry, zdravotnické laboranty, radiologické asistenty apod.

1.2 Názvosloví reprezentantů ošetřovatelské profese

Poměrně komplikovanou otázkou se zdá být samotné označování reprezentantů ošetřovatelské profese. V německých pramenech se v 19. století a ještě na počátku 20. století setkáváme s označením *wärterin*¹⁶ či *krankenwärterin*, popř. *helferin*.^{17, 18} V českých zdrojích se objevuje označení posluhovačka, obsluhovačka, služebná, opatrovnice, pomocnice.¹⁹ Některé zdroje připisují spisovatelce Elišce Krásnohorské (1847 až 1926)²⁰ zásluhy za ustálení termínu ošetřovatelka.²¹ Zdroje z počátku minulého století nám ukazují tendenci jakéhosi dovysvětlení pojmu ošetřovatelka s dovětkem ošetřovatelka nemocných, např. Spolek pro povznesení stavu ošetřovatelek nemocných. V první polovině 20. století můžeme sledovat pomyslný boj mezi označením

¹³ Vladimír PACOVSKÝ. *O moderním ošetřovatelství*. Praha 1981, s. 13; Vladimír PACOVSKÝ, *Ošetřovatelská péče v socialistickém zdravotnictví*. *Časopis lékařů českých*, 103, 1964, č. 18, s. 481–485; Vladimír PACOVSKÝ. *Vybrané kapitoly z péče o nemocné*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha 1965; Pacovský vycházel např. z prací V. Henderson, např. zdroje: Virginia HENDERSON, *Basic Principles of Nursing Care*, International Council of Nurses, London 1961, s. 3–4, Virginia HENDERSON, *Basic Principles of Nursing Care*, Karger, Basel 1969, s. 12.

¹⁴ Této problematice se věnovala např. Milena LENDEROVÁ v publikaci *Ženy s kufříkem a nadějí*. Karolinum, Praha, 2020.

¹⁵ Samaritánství chápeme jako prokazování milosrdenství a prokazování pomoci druhým. Samaritánem také býval označován člen dobrovolné skupiny pro poskytování první pomoci, např. jako součást Československého červeného kříže. Dříve také hasič specialista záchranář.

¹⁶ hlídačka

¹⁷ pomocnice

¹⁸ Eva ROZSÍVALOVÁ. *K počátkům výuky ošetřovatelství v Praze*. *Praktický lékař*, 46, 1966, č. 2, s. 75.

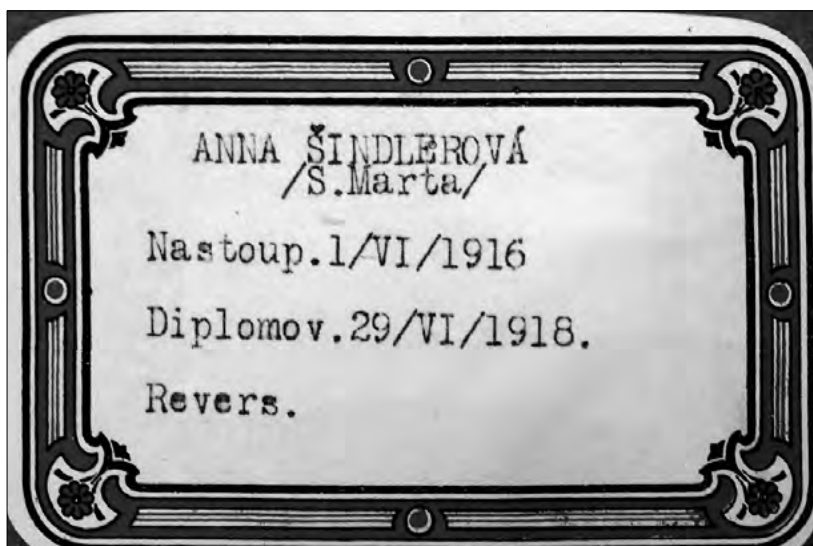
¹⁹ Památník národního písemnictví, fond Dvořáková Barbora; Hospodářské a sociální postavení ošetřovatelek a ošetřovatelů, *Ženský list*, ročník 20, 1916, č. 18, s. 2–3.

²⁰ Bohumil VAVROUŠEK – Arne NOVÁK. *Literární atlas československý*. Díl 2. Praha: Prometheus, 1938. Kapitola Eliška Krásnohorská, s. 8.

²¹ Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ – Jan BŘÍZA. *Dějiny Všeobecné fakultní nemocnice v Praze*. Praha 2011 s. 71; Archiv Národního muzea, Anna Rypáčková, karton č. 3.

ošetrovatelka versus sestra. Lze soudit, že v celém sledovaném období, tedy v první polovině 20. století, jsou termíny zaměnitelné, objevují se de facto stejně často a lze je jazykově, ale i co se odborné kvalifikace ošetrovatelských pracovníků týče, považovat za synonyma. Uvedme příklady, kdy se vzdělávací instituce pro ošetrovatelský personál téměř výhradně nazývaly školami ošetrovatelskými. Oproti tomu profesní organizace sdružující absolventky ošetrovatelských škol se nazývala Spolek diplomovaných sester v ČSR. Zajímavé je ale označení II. sjezdu diplomovaných sester ošetrovatelek v ČSR z roku 1932.²²

Oddělení obou pojmů jak ošetrovatelka, tak sestra je, co se týče dosaženého vzdělání a odborné kvalifikace, jasně dáno až v druhé polovině 20. století, kdy sestra je plně kvalifikovaným zástupcem ošetrovatelské profese a ošetrovatel/ka zařazována mezi tzv. nižší ošetrovatelské pracovníky. Jistou inspiraci při označování civilních reprezentantů ošetrovatelství lze spatřovat i v řádovém ošetrovatelství, kde se typicky objevuje označení sestra. Dále např. u prvních ročníků civilních absolventek pražské České ošetrovatelské školy se setkáváme mimo jejich civilní jméno i se jménem profesním. Například vrchní sestra chirurgické kliniky Všeobecné nemocnice v Praze Marie Karen Trpišovská (1900–1972)²³ je označována jako sestra Karen, nebo Anna Šindlerová jako sestra Marta (obr. 1.1).

Obr. 1.1 Titulní strana studijního spisu Anny Marty Šindlerové²⁴

²² Spolek diplomovaných sester, Sborník II. sjezdu diplomovaných sester ošetrovatelek v ČSR, Praha 1932.

²³ Archiv hlavního města Prahy. Česká státní škola ošetrovatelská Praha II., karton č. 67, Marta STAŇKOVÁ. *České ošetrovatelství 7 – Galerie historických osobností*, Brno 2001, s. 55.

²⁴ Archiv hlavního města Prahy. Česká státní škola ošetrovatelská Praha II., karton č. 68

Později, kdy do praxe začínaly pronikat již vzdělané absolventky ošetřovatelských škol, které pracovaly vedle sester, které ošetřovatelskou školu neměly, se setkáváme s nejednotným označením obou skupin. Například pro absolventky ošetřovatelských škol se objevuje označení: diplomovaná sestra (ošetřovatelka), školená sestra, graduovaná sestra, sestra s diplomem. Naopak pro skupinu sester, které ošetřovatelskou školu neabsolvovaly, se používalo označení: sestra bez diplomu, neškolená sestra, empirická ošetřovatelka atp.

Jisté působení na terminologii lze přisuzovat také zahraničním vlivům, které formovaly vývoj našeho ošetřovatelství v první polovině 20. století. Za prvé byly české sestry formovány rakousko-uherskou tradicí, kde byly absolventky ošetřovatelské školy označovány jako Krankenschwester, tudíž sestra. Stejný termín nalézáme v dokumentech týkajících se např. Německé ošetřovatelské školy v Praze. Označení ošetřovatelka mohlo být později inspirováno terminologií vycházející z anglosaských zemí, se kterými sestry absolventky první ošetřovatelské školy u nás pěstovaly čilé styky. Například společnost International Council of Nurses (ICN), kterou my dnes překládáme standardně jako Mezinárodní rada sester, se v tuzemských z angličtiny přeložených dokumentech první poloviny 20. století označuje výhradně jako Mezinárodní ošetřovatelská rada se zkratkou MOR. Vzhledem k období, které je předmětem tohoto bádání, jsou v práci termíny sestra a ošetřovatelka považovány za synonyma.

2 Vzdělávání a výchova ošetrovateľského personálu

Vzdělání ošetrovateľského personálu se na podkladě studia pramenů jeví jako základní předpoklad pro vývoj a profesionalizaci ošetrovateľství. Diplomované ošetrovatelky, tj. absolventky ošetrovateľských škol vystupovaly jako nositelky změn a iniciátorky rozvoje oboru. Cílem této kapitoly je nastínit oblast vzdělávání od prvních pokusů o vzdělávání ošetrovatelek nemocných až po formování sítě ošetrovateľských škol, které poskytovaly vzdělávání sestřám podle uceleného jednotného rámce.

2.1 První snahy o vzdělávání ošetrovatelek

První snahy o jakési systematické vzdělávání ošetrovatelek nemocných v našich zemích můžeme sledovat už v 19. století.²⁵ Naprosto ojedinělé, dosud v základní literatuře historie ošetrovateľství u nás nepopsané je zjištění Ludmily Hlaváčkové, které se týká záměru z roku 1845 řešit nedostatek ošetrovateľského personálu ve Všeobecné nemocnici v Praze založením školy pro vzdělávání ošetrovatelek při této nemocnici. Musíme si uvědomit, že tento projekt předchází zhruba o 15 let založení nejstarší ošetrovateľské školy na světě, za kterou je považována ošetrovateľská škola, založená Florence Nightingalovou (1820–1910)²⁶ v Londýně při St. Thomas Hospital v roce 1860.²⁷

Autorem projektu na založení ošetrovateľské školy při Všeobecné nemocnici v Praze byl docent psychiatrie Josef Bohumír Riedel (1803–1870).²⁸ V té době byl primářem a ředitelem Ústavu choromyslných v Praze a později ředitelem nemocnice. V konceptu přípisu ředitelství nemocnice se uvádí, že dosud zkoušené prostředky (zvýšení mezd) pro zlepšení ošetrovateľské péče v nemocnici se minuly účinkem, a tak Riedel navrhoval ošetrovatelky pro službu v nemocnici připravit a vyškolit.²⁹ Přednášky se měly

²⁵ Chápejme vzdělávání ošetrovatelek nemocných, nikoliv porodních asistentek. Každý z obou oborů se rozvíjel po své specifické linii vzhledem k tomu, že charakteristické rysy jsou odlišné, což dokládá např. existence oddělených profesních společenství. Například ošetrovatelky jsou sdružovány v International Council of Nurses a porodní asistentky v International Confederation of Midwives. Stejně tak ze studovaných materiálů se nedozvídáme, že by porodní asistentky získávaly kvalifikaci v původních ošetrovateľských školách. Systematické vzdělávání porodních asistentek započalo dříve než vzdělávání ošetrovatelek nemocných. Je známo již od konce 18. století.

²⁶ Heinz SCHOTT, *Kronika medicíny*, Fortuna Print. Praha 1994, s. 286–287.

²⁷ Louise WYATT, *A History of Nursing*. Great Britain, 2019, s. 41.

²⁸ Antonín DONĚK – Emanuel DONĚK – Jana DOŇKOVÁ, 210. výročí narození doc. MUDr. Josefa Bohumíra Riedela, *Psychiatrie pro praxi* 14(1), 2013, s. 45–46.

²⁹ Riedel dle Hlaváčkové poukazoval na zkušenost významné berlínské nemocnice Charité, která vzdělávala ošetrovatelky již v roce 1832.

konat v neděli i ve dnech volna. Uchazečky měly být přijímány ředitelem nemocnic a primáře a k jejich vhodnosti se měly vyjádřit i policejní úřady³⁰.

Frekventantky měly sloužit jako bezplatné pomocné ošetřovatelky, pouze za stravu. Délka teoreticko-praktického kurzu měla být maximálně tři měsíce. Na konci absolvování měly žákyně skládat zkoušky za přítomnosti ředitele, primářů a správce nemocnice. Jak Hlaváčková uvádí, o Riedelově návrhu se dochovaly záznamy diskusí, kdy např. prof. Johann von Oppolzer (1808–1971)³¹ za souhlasu primářů navrhol, aby teoretickou a praktickou výuku vedla jedna osoba. Za nejvhodnějšího považoval druhého sekundárního chirurga, který měl údajně největší zkušenosti s ošetřovatelskou praxí. Tomuto návrhu oponoval proto medik³² Ignác Florian Nádherný (1789–1867),³³ jinak zastánce zřízení ošetřovatelské školy, který usoudil, že druhý sekundární chirurg je sice zběhlý v ošetřování nemocných, ale bylo by zapotřebí školit ošetřovatelky pro všechna oddělení. V červnu 1845 poslal ředitel Vilibald Nussard (1783–1847)³⁴ guberniu soubornou zprávu o stavu příprav k zahájení činnosti ošetřovatelské školy. Uvedl v ní, že lékaři považují zřízení školy za potřebné, ale upozorňovali též na možné potíže. Někteří lékaři např. profesori Antonín Jungmann (1775–1854)³⁵ a František Pitřha (1810–1875)³⁶ vyslovili doporučení pouze pro praktickou výuku. Pro teoretickou výuku nebyla v té době vhodná učebnice. Ředitel Nussard upozorňoval, že je problém získat ošetřovatelky do placené služby, natož žákyně pro bezplatnou službu v nemocnici. Zkušenosti s výukou řádových sester ošetřovatelek ukazovaly zejména na nutnost praktické výuky. Teoretické přednášky měly být 2krát týdně, praktická výuka pak 2–4 týdny. V září roku 1845 se již uvažovalo o konkrétním počtu žákyň. Mělo být přijato šest uchazeček za poloviční plat a stravu. Dvě frekventantky měly být přiděleny na lékařské oddělení, po jedné na plicní, chirurgické, oční a gynekologické. Jak se ukázalo, získat žákyně pouze za stravu bylo nemožné. Dalších pět uchazeček mělo být přijato pro jednotlivá oddělení, tudíž celkový počet žákyň měl být jedenáct. Poslední nalezené informace se datují k říjnu 1845. Téměř do zdárného konce dotažený projekt se nepodařilo uskutečnit, což lze pravděpodobně přisuzovat finančním požadavkům návrhu.³⁷

³⁰ Pozn.: K ošetřovatelské službě se často rekrutovaly osoby nízké společenské a morální úrovně, např. ženy trestané, prostitutky atp.

³¹ Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348 až 1939*, II. díl L–Ž. Praha 1993, s. 83.

³² nejvyšší zemský lékař v době habsburské monarchie

³³ Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348 až 1939*, II. díl L–Ž. Praha 1993, s. 77.

³⁴ tamtéž, s. 82

³⁵ Josef ADAMEC – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939*, I. díl, s. 121.

³⁶ Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ, *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348 až 1939*, II. díl, s. 89.

³⁷ Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ – Jan BRÍZA, *Dějiny Všeobecné fakultní nemocnice v Praze 1790–2010*, Praha 2011, s. 71–72. Někdy s dovětkem český, např. v Jitka Marie PAZOURKOVÁ, *Z historie československého ošetřovatelství*, in: Sborník jubilejního pracovního sjezdu diplomovaných sester v ČSR, s. 58–70.

Další z významnějších a nyní již realizovaných pokusů o systematické školení ošetrovatelek pro službu nemocnému přišel v sedmdesátých letech 19. století a úzce souvisel s tzv. ženskou otázkou a emancipačním ženským hnutím. V roce 1871 byl založen Ženský výrobní spolek³⁸, a to českými spisovatelkami Eliškou Krásnohorskou a Karolinou Světlou (1830–1899).³⁹ Posláním spolku byl boj za práva žen a výchova žen k určitému povolání. Jedná se o dobu, kdy dívky byly přidržovány k domácnosti a obvykle jejich jediné zaopatření zajišťoval snátek. Neprovdané ženy bývaly odkázány na milost svých příbuzných, uchýlovaly se do klášterů nebo žily samy s cejchem staré panny hodné výsměchu. Ženy z nižších sociálních vrstev obvykle pracovaly jako služebné. Ženy z vyšších sociálních vrstev obvykle nepracovaly.

Představitelky ženského výrobního spolku si kladly za cíl postavit se předsudkům tehdejší společnosti. Ve svých pracích se snažily poukázat na útlak a bídu žen a dále prosadit pro ženy možnost studovat. Spolek o své činnosti informoval zejména na stránkách Ženských listů. Lékař Vítězslav Janovský (1847–1925)⁴⁰, který byl podporovatelem ženského emancipačního hnutí, poukazoval na uplatnění žen v oblasti ošetrovatelství. Spolu s Karolinou Světlou brzy počali uvažovat o odborném školení pro ošetrovatelky. V období snah o zřízení systematického ošetrovateľského školení byl jednatelem Spolku českých lékařů. Myšlenka se ujala a na návrh dr. Janovského Spolek lékařů českých schválil vzájemnou dohodu s Ženským výrobním spolkem o organizaci vzdělávání pro ošetrovatelky nemocných. Spolek českých lékařů měl získat odborníky, kteří by bezplatně vyučovali. Ženský výrobní spolek měl propůjčit místnosti k výuce a zajistit pomůcky a po skončení školení obstarat umístění ošetrovatelek aprobovaných Spolkem českých lékařů. Otázkou zůstávalo místo pro praktický výcvik. Ředitelství Všeobecné nemocnice v Praze praktické školení u nemocných neumožnilo. Možné důvody odmítnutí mohly být rázu národnostního.⁴¹

Pražská městská rada však svolila, aby praktická výuka mohla probíhat v městském chorobinci na Karlově, kde byl ústavním lékařem tomuto návrhu nakloněný MUDr. Čeněk Křížek (1841–1883).⁴² Roku 1874 byla tedy v Praze založena česká škola pro ošetrovatelky nemocných⁴³. Tento počín byl důkazem světového rozhledu našich lékařů a snah našeho, v té době počínajícího ženského hnutí. Výrobní spolek se obrátil na jednotlivce i jednoty v zahraničí s žádostí o pokyny, zprávy a zkušenosti podobných ústavů. Po studiu došlých informací, zvážení potřeb místních i časových, byl vypracován českými lékaři učební plán. Při výuce, v podobě přednášek, se bez-

³⁸ Někdy s dovětkem český, např. v Jitka Marie PAZOURKOVÁ, *Z historie československého ošetrovatelství*, in: Sborník jubilejního pracovního sjezdu diplomovaných sester v ČSR, s. 58–70.

³⁹ Karolina SVĚTLÁ, [cit. 02-02-2024], Online dostupné z: Dostupné z: <https://encyklopedie.praha2.cz/osobnost/599-karolina-svetla>

⁴⁰ Marta STAŇKOVÁ, *České ošetrovatelství 7 – Galerie historických osobností*. Brno 2001, s. 13

⁴¹ Ludmila HLAVÁČKOVÁ – Petr SVOBODNÝ – Jan BRÍZA, *Dějiny Všeobecné fakultní nemocnice v Praze 1790*, Praha 2011, s. 71–73.

⁴² Jitka Marie PAZOURKOVÁ, *Z historie československého ošetrovatelství*, in: Sborník jubilejního pracovního sjezdu diplomovaných sester v ČSR, s. 58–70.

⁴³ Eliška KRÁSNOHORSKÁ – Karolina SVĚTLÁ – Žofie PODLIPSKÁ, *První škola ošetrování nemocných*, Ženské listy 10/3, 1. 10. 1875, s. 162.

platně zapojili tito znamenití lékaři, často pozdější profesori např. Jan Carda⁴⁴, Antonín Erpek (1843–1921)⁴⁵, Frankenberger⁴⁶, Josef Hala (1814–1887)⁴⁷, Vítězslav Janovský, Emerich Maixner (1847–1920)⁴⁸, Skalička⁴⁹, Václav Steffal (1841–1894)⁵⁰, Jan Špot (1813–1888)⁵¹, Salmon⁵², Ježek^{53, 54} (obr. 2.1).

První škola ošetřování nemocných,
posud jediná v říši Rakouské,
založená a řízená **Spolkem Lékařů Českých**
a **Ženským Vyrobním Spolkem Českým**
započne nový kurs vyučovací 1. Hjnem 1875 (1. roku školy).

PROGRAM.

A. Oddělení theoretické.

Přednášky oddělení tohoto, kteréž odbyvati se budou v místnosti „Ženského Vyrobního Spolku Českého“ (Spálená ulice č. 81), mohou navštěvovány býti každou dívkou, která dvacátého roku svého věku dosáhla, i každou páně jakož posluchačkou řádnou aneb mimořádnou.

Přednáseti budou:

- a) **Tělověda Med. & Chir. dr. Václava Steffala**, městský okresní lékař, býv. asistent a býv. supl. profesor na vysokých školách pražských. (3 hod. za týden.)
- b) **Zdravověda Med. & Chir. dr. Vítězslava Janovského**, docent na vysokých školách pražských. (2 hodiny za týden.)
- c) **Teorii ošetřování vůbec Med. & Chir. dr. Josefa Hala**, sekundární lékař obchodní nemocnice. (1 hod. za týden.)
- d) **Ošetřování chirurgické Med. & Chir. dr. Antonína Erpeka**, asistent I. chirurgické kliniky. (1 hod. za týden.)

Učebními knihami budou hlavi „Tělověda“ Starého a „Kniha o ošetřování nemocných“ Miss Nightingaleovy.

B. Oddělení praktické.

Cvičení oddělení tohoto, kteréž svolením slavné městské rady pražské a ochotou st. správy městské chorobnice na Karlově v sádkách též chorobnice u loži nemocných předavzata budou, mohou býti navštěvována jen posluchačkami řádnými, kteréž ku stále návštěvě se zavázaly a zkonškám podrobí. Posluchačky, které chtějí dosáhnouti diplomu oprávnujícího je k vykonávání služby ošetřovatelské, musejí navštěvovati nejen všechny přednášky, leč i vykonávati veškerá cvičení.

Vyučovatí budou:

- a) **Ošetřování při nemocích ženských Med. & Chir. dr. Čeněk Křížek**, ordin. lékař městské chorobnice na Karlově a lékař ženské nemocnice u sv. Alžběty (jednou týdně).
- b) **Ošetřování nemocných vůbec Med. & Chir. dr. Josefa Hala**, sekundární lékař obchodní nemocnice (dvakrát týdně).

Karolína Světlá, t. č. starostka Žensk. Vyrobn. Sp. Česk.
Doc. dr. Vilém Weiss, t. č. starostka spolku lékařů českých.

Obr. 2.1 Zpráva o konání výuky ošetřovatelské školy roku 1875 v Praze⁵⁵

⁴⁴ Pravděpodobně myšlen Jiří Czarda (1851–1885), zdroj: Josef ADAMEC – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Biografický slovník pražské lékařské fakulty 1348–1939*, I. díl, s. 85.

⁴⁵ tamtéž, s. 92–93.

⁴⁶ Křestní jméno neuvedeno, možné uvažovat Frankenberger Otakar, profesor nemocí ušních, nosních a krčních či Frankenberger Zdeněk, profesor histologie a embryologie.

⁴⁷ tamtéž, s. 104; uváděno též Halla

⁴⁸ tamtéž, II. díl, s. 70

⁴⁹ Křestní jméno neuvedeno.

⁵⁰ tamtéž, s. 119

⁵¹ tamtéž, s. 123

⁵² Křestní jméno neuvedeno.

⁵³ taktéž

⁵⁴ Jitka Marie PAZOURKOVÁ, *Z historie československého ošetřovatelství*, in: Sborník jubilejního pracovního sjezdu diplomovaných sester v ČSR, s. 58–70.

⁵⁵ Ženské listy, ročník 3, 1875, č. 10, s. 162.